

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.4>
УДК: 340.0

МІСЦЕ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В МЕХАНІЗМІ СУЧАСНОГО ПРАВОУТВОРЕННЯ

Дідич Тарас Олегович,
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії права та держави
Київського Національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна
Orcid : 0000-0002-2442-8138*

Дідич Т. О. Місце громадянського суспільства в механізмі сучасного правоутворення.

В роботі автором здійснено аналіз підходів до розуміння правотворчості, розкрито потенційні напрямки наукового дослідження правотворчості. Наголошено на тому, що громадянське суспільство є важливою інституцією, яке є невід'ємним суб'єктом в процесі утворення права. Проте, питання про місце громадянського суспільства в процесі утворення права, характер його функціонування, вплив на зміст права в юридичній науці не отримали однозначних відповідей, переважна більшість вчених взагалі уникають постановки вказаних питань та надання на них наукових відповідей. Правоутворення – це явище складне та багатогранне, що пов'язане із широким колом суб'єктів, котрі беруть безпосередню або опосередковану участь в утворенні права. Обґрунтовано необхідність наукового переосмислення проблем місця громадянського суспільства в системі суб'єктів правоутворення, що здійснено шляхом виокремлення і характеристики рівнів його впливу на правоутворення. Виокремлення та характеристика рівнів впливу громадянського суспільства на утворення права відобразить один з основних аспектів його місця в системі суб'єктів правоутворення, що визначається взаємодією суб'єктів громадянського суспільства та впливає на особливості права, надаючи йому інституційних властивостей. В залежності від кола суб'єктів громадянського суспільства рівнями його впливу на утворення права є: 1) безпосередній вплив на утворення права, що являє собою самостійний рівень впливу громадянського суспільства на правоутворення, який реалізується народом – тобто всіма громадянами держави всіх національностей шляхом реалізації безпосереднього волевиявлення народу, яке стосується прийняття, зміни або скасування норм права.; 2) опосередкований вплив на утворення права, що являє собою самостійний рівень впливу громадянського суспільства на правоутворення, який реалізується ним через об'єднання громадян шляхом здійснення офіційного або неофіційного тиску на суб'єктів творення права щодо прийняття, зміни або скасування норм права. Варто наголосити на тому, що саме опосередкований вплив громадянського суспільства на утворення права відбувається через об'єднання громадян, які здатні акумулювати потреби та інтереси громадян, їх узагальнити та впливати на процес утворення права в контексті реалізації, охорони чи захисту потреб та інтересів громадян, щодо яких вони утворили відповідне об'єднання. Центральне місце в системі об'єднань громадян займають громадські організації та політичні партії, які відіграють роль суб'єкта, що опосередковує вплив громадянського суспільства на утворення права.

Ключові слова: правоутворення, правотворчість, громадянське суспільство, суб'єкти громадянського суспільства, взаємодія громадянського суспільства та правоутворення.

Didych T. The place of civil society in the mechanism of modern law-formation.

The author analyzes the approaches to understanding law-formation, reveals potential areas of research in lawmaking. It is emphasized that civil society is an important institution that is an integral part in the process of law formation. However, the question of the place of civil society in the formation of law, the nature of its functioning, the impact on the content of law in legal science have not received unambiguous answers, the vast majority of scholars generally avoid asking these questions and providing scientific answers. Law-formation is a complex and multifaceted phenomenon that is associated with a wide range of entities that are directly or indirectly involved in the formation of law. The necessity of scientific rethinking of the problems of the place of civil society in the system of subjects of law-making is substantiated, which is carried out by isolating and characterizing the levels of its influence on law-formation. Isolation and characterization of the levels of influence of civil society on the formation of law will reflect one of the main

aspects of its place in the system of legal entities, which is determined by the interaction of civil society and affects the features of law, giving it institutional properties. Depending on the range of civil society, the levels of its influence on the formation of law are: 1) direct influence on the formation of law, which is an independent level of civil society influence on law-making, which is realized by the people - ie all citizens of all nationalities by direct expression of will people concerning the adoption, amendment or repeal of the rule of law; 2) indirect influence on the formation of law, which is an independent level of influence of civil society on law-making, which is realized by it through associations of citizens through official or unofficial pressure on the subjects of law to adopt, change or repeal law. It should be emphasized that the indirect influence of civil society on the formation of law occurs through associations of citizens who are able to accumulate the needs and interests of citizens, generalize them and influence the process of law formation in the context of implementation, protection or protection of needs and interests of citizens. which they formed the appropriate association. Central to the system of citizens' associations are civil society organizations and political parties, which play the role of the subject that mediates the influence of civil society on the formation of law.

Key words: law-formation, law-making, civil society, subjects of civil society, interaction of civil society and law-formation.

Актуальність теми. Громадянське суспільство є важливою інституцією, яке є невід'ємним суб'єктом в процесі утворення права. Проте, питання про місце громадянського суспільства в процесі утворення права, характер його функціонування, вплив на зміст права в юридичній науці не отримали однозначних відповідей, переважна більшість вчених взагалі уникають постановки вказаних питань та надання на них наукових відповідей. Правоутворення – це явище складне та багатогранне, що пов'язане із широким колом суб'єктів, котрі беруть безпосередню або опосередковану участь в утворенні права. Сучасне наукове розуміння правоутворення, його суб'єктів має неоднозначний характер, та пов'язується із діяльністю: держави в особі уповноважених органів; громадянського суспільства, що реалізується за допомогою інститутів безпосередньої та представницької демократії, а також шляхом функціонування суб'єктів громадянського суспільства (політичними партіями, рухами, громадськими організаціями тощо); міжнародного співтовариства; органів місцевого самоврядування тощо.

Коло суб'єктів, які впливають, а подекуди і визначають процес утворення права, досить широке і має невизначений характер. Це пояснюється тим, що, з одного боку, воно зумовлене нормативно встановленими правотворчими, правозастосовними та іншими повноваженнями конкретних суб'єктів, а з іншого боку – коло суб'єктів правоутворення може і не залежати від наявності тих або інших повноважень, водночас, сама життєдіяльність суб'єктів як елементів (інституцій) суспільства безпосередньо або опосередковано визначає утворення права, впливає на його подальший розвиток і вдосконалення. Оскільки правоутворення є явищем, породженим і зумовленим суспільством, в якості первинного і основного суб'єкта правоутворення є саме суспільство, яке, в свою чергу, має полісуб'єктиний характер, де взаємодія між його суб'єктами (інститутами) обумовлює утворення права. Суспільство є тим суб'єктом, в якому зароджується ідея про право, відбувається його виокремлення, формалізація, поширення на суспільні відносини. Відсутність суспільства унеможлиблює утворення права, засвідчує відсутність об'єктивної необхідності утворення права, тих осіб, які б ініціювали утворення права, забезпечили б творчу діяльність по утворенню права тощо. Громадянське суспільство – це особливий рівень розвитку суспільства, яке набуває рис високої організованості, соціальної орієнтованості, забезпеченості прав і свобод людини, визнання і гарантування її як найвищої соціальної цінності тощо. Декларуючи побудову громадянського суспільства в Україні, визначаючи пріоритетність розбудови суспільства відповідно до критеріїв його громадянського характеру, важливо розкрити особливості утворення права як окремої сфери функціонування громадянського суспільства.

Мета дослідження. Враховуючи вищезазначене, відзначаючи принциповість пізнання теоретико-правових аспектів правоутворення крізь призму його суб'єктивної обумовленості, вважаємо за доцільне встановити місце громадянського суспільства в системі суб'єктів правоутворення.

Основна частина. Утворення права є насамперед окремою, особливою сферою взаємодії суб'єктів громадянського суспільства, яка виявляється в тому числі в межах відповідних інституцій, що можуть бути досліджені. Відповідно до засад інституційного підходу як комплексу пізнавальних принципів, до складу таких інституцій, які становлять пізнавальний потенціал утворення права, належать:

- 1) структурні елементи громадянського суспільства, тобто фізичні особи, їх об'єднання, які складають його внутрішню будову, комунікативні зв'язки між якими визначають утворення права;
- 2) моделі поведінки і соціальні практики, що являють собою вироблені практикою функціонування громадянського суспільства конкретні варіанти поведінки суб'єктів, які через свою повторюваність визнані в якості можливих, доцільних, обов'язкових або шкідливих, тим самим забезпечуються громадянським суспільством шляхом їх стимулювання або шляхом їх заборони;

- 3) норми права, які обумовлені функціонуванням громадянського суспільства, є результатом утворення права, забезпечуючи унормовування відносин між суб'єктами громадянського суспільства;
- 4) когнітивні образи, які відображають суб'єктивні уявлення про предмет, явище або процес крізь призму оз-
нак, що надають можливість визначити можливі варіанти своєї поведінки та в подальшому її скеровувати.

Поєднання зазначених інституцій дозволить дослідити місце громадянського суспільства як складової суб'єктів правоутворення. Досить широке коло наукових праць розкривають коло суб'єктів правоутворення шляхом їх поділу на дві групи. Пропонується поділити всіх суб'єктів, які беруть участь в утворенні права на державних, які реалізують публічні інтереси, та недержавних суб'єктів (до яких в тому числі відноситься громадянське суспільство і його суб'єкти), які реалізують інтереси суспільства, соціально орієнтовані інтереси, приватні інтереси тощо. Діаметрально протилежними є правоутворюючі процеси, які відбуваються в державі, та ті, що проходять у громадянському суспільстві. Як громадянське суспільство, так і держава є формами організації людей і така організація здійснюється за спільністю їх інтересів, необхідністю їх реалізації, охорони та захисту. Оскільки інтереси вказаних суб'єктів є різними, а подекуди протилежними і, навіть, конфліктними, вченими зроблено висновок, що і держава, і громадянське суспільство виступають засобами забезпечення інтересів людей, в тому числі і шляхом їх втілення у процесі творення права та у результаті такого творення. Вказану точку зору підтримують і інші вчені, характеризуючи громадянське суспільство як суб'єкта, що впливає на утворення права загальносоціального характеру, та державу в особі органів держави, що впливає на утворення права, орієнтованого на забезпечення публічних інтересів [1, с. 71]. Сучасними вченими пропонується застосовувати так званий «комплексний підхід» до характеристики утворення права, що відбувається одночасно під впливом громадянського суспільства та держави. В результаті пропонується вести мову про єдиний цілісний процес утворення права, на який впливає широке (невизначене) коло суб'єктів, який можливо поділити на договірне утворення права та спільне утворення права [2, с. 171-172].

В юридичній науці представлені погляди вчених, які засновані на ідеї первинності держави та похідному характері громадянського суспільства. Як наслідок, обґрунтовується думка про те, що громадянське суспільство бере участь в утворенні права через громадські організації, політичні партії лише в межах тих правомочностей, що визначені державою. Це пояснюється, насамперед, правовим регулюванням діяльності суб'єктів громадянського суспільства (наприклад громадських організацій), що здійснюється на законодавчому рівні, зміст якого встановлюється державою, а також фактичним станом функціонування суб'єктів громадянського суспільства, що відбувається відповідно до законодавства та за умови участі уповноважених суб'єктів держави (наприклад, державна реєстрація окремих актів локальної нормотворчості). В результаті С. В. Плавич приходить до висновку про доцільність характеристики громадянського суспільства як суб'єкта правотворчості лише крізь призму діяльності держави. Вчений вважає за доцільне здійснити класифікацію суб'єктів громадянського суспільства та визначити їх конкретну роль у творенні права або у впливі на творення права іншими суб'єктами. Це надало можливість виокремити органи місцевого самоврядування, громадські організації, комерційні організації та трудові колективи як суб'єктів громадянського суспільства та суб'єктів творення права або суб'єктів, що впливають на творення права [3, с. 74-75]. Також зазначається, що первинність держави в утворенні права пояснюється суб'єктною обумовленістю утворення права і ці суб'єкти, які впливають на таке утворення права, мають бути наділені офіційним правом прийняття правотворчого акту, яким їх наділяє держава. Таким чином, сама держава є первинним суб'єктом в утворенні права, а всі інші суб'єкти мають похідний характер, оскільки вони беруть участь в утворенні права лише в тих межах, що визначені державою [4, с. 164].

На нашу думку, наукова дискусія щодо місця громадянського суспільства в утворенні права знаходиться в площині проблем співвідношення громадянського суспільства та держави, їх взаємодії та взаємовпливу. Аксиоматичним є твердження про те, що громадянське суспільство – це суб'єкт, без якого неможливе утворення права. Складність та багатоаспектність громадянського суспільства визначає його статус як суб'єкта утворення права на всіх етапах та стадіях такого утворення, від зародження факторів правоутворення та формування об'єктивної необхідності зміни правового регулювання до реалізації норм права.

Особливості місця громадянського суспільства в системі суб'єктів утворення права потребують свого всебічного та комплексного розкриття, що, на нашу думку, може бути здійснено шляхом узагальнення рівнів впливу громадянського суспільства на утворення права. Категорія «рівень» в енциклопедичних джерелах визначається як умовна горизонтальна лінія або площина, що служить мірилом; величина, що відображає досягнення когось-небудь, чогось-небудь [5, с. 1231]; умовна лінія чи площина здійснення певної діяльності [5, с. 12231] тощо. В наукознавчих джерелах вказана категорія визначається як показник розвитку когось-небудь, чогось-небудь, що узагальнює властивості об'єкта або суб'єкта [6, с. 76-78], засіб узагальнення об'єкту дослідження, що характеризує його розвиток, прояв або функціонування [7, с. 116-117]. Вказані підходи до характеристики наукознавчих властивостей категорії «рівень» свідчать про те, що особливості правоутворення як

сфери взаємодії суб'єктів громадянського суспільства можуть бути досліджені і узагальнені відповідно до виокремлених рівнів впливу громадянського суспільства на утворення права, які:

- функціонально здатні акумулювати в собі особливості поточного стану розвитку вітчизняного суспільства, що знаходиться на шляху своєї розбудови в напрямку надання йому властивостей громадянського в контексті його впливу на утворення права;
- відображатимуть особливості (напрями) впливу громадянського суспільства на формування права;
- характеризуватимуть специфіку формування права під впливом громадянського суспільства;
- нададуть змогу узагальнити наукове розуміння функціонування громадянського суспільства в контексті його впливу на формування права.

Висновки. Виокремлення та характеристика рівнів впливу громадянського суспільства на утворення права відображатиме один з основних аспектів його місця в системі суб'єктів правоутворення, що визначається взаємодією суб'єктів громадянського суспільства та впливає на особливості права, надаючи йому інституційних властивостей. Складність і багатоаспектність громадянського суспільства та правоутворення дозволяє виокремити критерії узагальнення рівнів впливу громадянського суспільства на утворення права як умовної величини, що служить мірилом визначення кола осіб, характеру та змісту впливу громадянського суспільства на утворення права.

В залежності від кола суб'єктів громадянського суспільства рівнями його впливу на утворення права є:

1) безпосередній вплив на утворення права, що являє собою самостійний рівень впливу громадянського суспільства на правоутворення, який реалізується народом – тобто всіма громадянами держави всіх національностей шляхом реалізації безпосереднього волевиявлення народу, яке стосується прийняття, зміни або скасування норм права. Конституційне закріплення народу єдиним джерелом влади в Україні [8] потребує належного механізму реалізації цього статусу. Ч. 1 та 2 ст. 5 Конституції України закріплюють, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами [8]. В юридичній доктрині вказаний статус народу України як єдиного джерела влади переважно пов'язується з наявністю ефективно функціонуючих інститутів прямої та представницької демократії, ключове місце в яких займає реалізація цього статусу народом в сфері утворення права;

2) опосередкований вплив на утворення права, що являє собою самостійний рівень впливу громадянського суспільства на правоутворення, який реалізується ним через об'єднання громадян шляхом здійснення офіційного або неофіційного тиску на суб'єктів творення права щодо прийняття, зміни або скасування норм права. Варто наголосити на тому, що саме опосередкований вплив громадянського суспільства на утворення права відбувається через об'єднання громадян, які здатні акумулювати потреби та інтереси громадян, їх узагальнити та впливати на процес утворення права в контексті реалізації, охорони чи захисту потреб та інтересів громадян, щодо яких вони утворили відповідне об'єднання. Центральне місце в системі об'єднань громадян займають громадські організації та політичні партії, які відіграють роль суб'єкта, що опосередковує вплив громадянського суспільства на утворення права.

Список використаних джерел:

1. Нечипоренко А. О. Поняття та генезис правоутворення в Україні. *Часопис Київського ун-ту права*. 2013. № 2. С. 70–73.
2. Иванов В. В. Общая теория договора : монография. Москва : Юристъ, 2006. 237 с.
3. Плавич С. В. Теоретичні аспекти класифікації правотворчості. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 4. С. 70–75.
4. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х т. / Ответ. ред. М. Н. Марченко; 2-е изд. переработ. и дополн. Москва : ИКД «Зерцало-М», 2002. Т. 3. 528 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
6. Крушельницька О. Методологія та організація наукових досліджень : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2003. 189 с.
7. Артюх С. Основи наукових досліджень : підручник. Харків : Вид. Укр. інженерно-педагогічн. акад.(УІПА), 2006. 277 с.
8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print1419249647141480>. (дата звернення: 15.04.2021 р.).